

Prof. dr hab. Teresa Gardocka¹

Prof. dr hab. Dariusz Jagiello²

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny, Warszawa, Polska

Mniejszości narodowe w Polsce a wojna z bolszewikami w 1920 roku

Wstęp

Autorzy postawili sobie za zadanie naświetlenie sytuacji mniejszości narodowych w powstającej niepodległej Polsce w czasie wojny polsko-bolszewickiej tak, jak sytuacja ta była analizowana i postrzegana wówczas przez osoby zajmujące się tą problematyką. Odniesienia do poglądów i regulacji współczesnych pojawiają się tylko po to, by wskazać wyraźne różnice w regulacjach prawnych. Sytuację ludnościową Polski w 1920 roku omawiamy również w kontekście ówczesnej oceny znaczenia istnienia i szczególnych praw mniejszości oraz postaw poszczególnych mniejszości wobec zagrożenia ze strony bolszewików oraz walki o pozycję międzynarodową Polski w kształtującej się na nowo Europie.

Prawnomiędzynarodowe podstawy powstania niepodległej Polski a kwestia mniejszości

Decyzja mocarstw sprzymierzonych, podjęta na paryskiej konferencji pokojowej w 1919 roku, o uznaniu niepodległości państwa polskiego wiązana jest z orędzim wygłoszonym przez prezydenta Wilsona do Kongresu Stanów Zjednoczonych w dniu 8 stycznia 1918 roku. Orędzie zawiera 14 punktów, uznanych przez prezydenta za program pokoju światowego. Punkt 13. tego programu, nazywanego później doktryną Wilsona, stwierdzał:

Musi być utworzone niepodległe państwo polskie, obejmujące obszary zamieszkałe przez ludność bezspornie polską. Państwo polskie musi mieć zapewniony swobodny i bezpieczny dostęp do morza, a jego niepodleg-

---

¹ Dyrektor Instytutu Prawa, ORCID: 0000-0002-2923-9379, e-mail: tgardocka@swps.edu.pl.

² Z-ca dyrektora Instytutu Prawa, radca prawny, ORCID: 0000-0002-9609-5635, e-mail: djagiello@swps.edu.pl.

łość polityczna i gospodarcza oraz całość terytorialna winny być zagwarantowane umową międzynarodową³.

Prawnomiędzynarodową podstawę utworzenia państwa polskiego po zakończeniu działań militarnych Wielkiej Wojny 1914–1918 (później zwanej I wojną światową) był traktat wersalski⁴. Traktat ten, którego sygnatariuszami były: Niemcy, mocarstwa Ententy, państwa sprzymierzone i stowarzyszone, w art. 93 jako warunek uznania niepodległości Polski zastrzegł w ustępie 1:

Polska przyjmuje postanowienia, które Główne Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone uznają za konieczne dla ochrony w Polsce interesów mieszkańców, różniących się od większości ludności rasą, językiem lub religią, i godzi się na zamieszczenie tych postanowień w Traktacie z tymi Mocarstwami.

W treści zasadniczego traktat wersalski (pokojowy) w art. 91 zawierał postanowienia odnoszące się wprost do mniejszości niemieckiej zamieszkującej tereny przekazane Polsce. Mianowicie:

Obywatele niemieccy, mający stałe miejsce zamieszkania (domicilles) na terytoriach uznanych ostatecznie za część Polski, nabędą z samego prawa obywatelstwo polskie z wykluczeniem obywatelstwa niemieckiego.

Wszelako obywatele niemieccy lub ich potomkowie, którzy obrali stałe zamieszkanie na tych terytoriach po 1 stycznia 1908 r. będą mogli nabyć obywatelstwo polskie tylko za specjalnym zezwoleniem Państwa polskiego.

W przeciągu dwu lat od daty uprawomocnienia się niniejszego Traktatu obywatele niemieccy w wieku powyżej lat 18, mający stałe miejsce zamieszkania na terytoriach uznanych za część Polski, będą mieli prawo wyboru (opcji) na rzecz obywatelstwa niemieckiego.

Wybór męża skutkuje także za żonę, wybór rodziców skutkuje za dzieci poniżej lat 18.

Wszystkie osoby, które skorzystają z przewidzianego wyżej prawa wyboru, będą mogły w przeciągu następných 12 miesięcy przenieść się do

---

³ *Podstawy wolności amerykańskiej. Mowy i dokumenty*, wydane nakładem Biura Informacji Wojennych Stanów Zjednoczonych, 1944, s. 62–65.

⁴ Podpisany 28 czerwca 1919 r., ogłoszony Dz. U. z 1920 r., nr 35, poz. 200.

Państwa, na rzecz którego dokonały wyboru.

Będą one miały prawo zachować majątek nieruchomy, posiadany na terytorium drugiego państwa, w którym miały miejsce stałego zamieszkania przed dokonaniem wyboru.

Będą one mogły wywieźć bez cła swój majątek ruchomy wszelkiego rodzaju do kraju, na którego rzecz dokonały wyboru, i będą wolne od wszystkich poborów za opuszczenie kraju lub opłat, jeśli one istnieją.

W części Górnego Śląska, poddanej plebiscytowi, przepisy niniejszego artykułu zyskają moc dopiero po ostatecznym przydzieleniu tego terytorium⁵.

W dniu podpisania traktatu wersalskiego przedstawiciele Rzeczypospolitej Polskiej na konferencji pokojowej w Paryżu w osobach Romana Dmowskiego i Ignacego Paderewskiego podpisali traktat dodatkowy z głównymi mocarstwami sprzymierzonymi, znany później jako „traktat o mniejszościach” lub „mały traktat wersalski”⁶.

Tekst traktatu przedłożył Ignacemu Paderewskiemu prezes konferencji pokojowej G. Clemenceau w dniu 24 czerwca 1919 r. Pierwsze zdanie dołączonego do projektu listu G. Clemenceau wskazywało na stanowczy charakter żądania⁷:

Panie Prezydencie, w imieniu Rady Najwyższej Głównych Mocarstw Sprzymierzonych i Stowarzyszonych mam zaszczyt zakomunikować Panu

---

⁵ Plebiscyt odbył się 20 marca 1921 r. Sytuację narodowościową na terenach, które przypadły Polsce uregulowała polsko-niemiecka konwencja górnośląska z dnia 15 maja 1922 r., opubl. Dz. U. nr 44, poz. 371. Konwencja zawiera 606 artykułów i reguluje szczegółowo wszystkie ważne dziedziny życia. Część III konwencji (art. 64 do 158) dotyczy sytuacji mniejszości.

⁶ Ogłoszony w Dzienniku Ustaw R.P. 1920, nr 110, poz. 728. Zarówno traktat wersalski, jak traktat o mniejszościach weszły w życie 10 stycznia 1920 r.

⁷ Sejm, dokonując ratyfikacji traktatu, uznał, że traktat wersalski stanowi ostateczne potwierdzenie niepodległości i zjednoczenia terytorium Polski oraz jej przymierza z mocarstwami sprzymierzonymi i sporządził następujące uzasadnienie: *Zerwanie tego przymierza przez niepodpisanie traktatu o mniejszościach podałoby w wątpliwość zdobytą niepodległość i zjednoczenie, oznaczałoby uchylene się Polski od Ligi Narodów i podjęcie wojny z Niemcami o kraje polskie byłego zaboru niemieckiego. Sam względ na wielkie niebezpieczeństwo, jakiego Polska na progu nowego bytu niepodległego zagrażało w razie wylamanie się ze ścisłego stosunku przyjaznego z mocarstwami sprzymierzonymi nie pozwala kwestionować ratyfikacji obydwu traktatów.* Zob. Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, druk nr 933.

dołączony do niniejszego pisma tekst traktatu w jego ostatecznej formie, którego podpisanie w wykonaniu art. 92 Traktatu z Niemcami (Wersalski – pokojowy – nasz przypis) będzie wymagane od Polski z okazji potwierdzenia uznania Polski jako państwa niepodległego i przekazania jej byłych terytoriów państwa niemieckiego, przekazanych jej przez wyżej wymieniony Traktat⁸.

Dalej autor pisma wyjaśniał formalne podstawy wymagania podpisania traktatu dodatkowego, jako warunku uznania niepodległości państwa polskiego. Wskazał kilka okoliczności. Po pierwsze, że tego rodzaju traktaty w momencie powstawania nowego państwa należą do tradycji polityki międzynarodowej. Podał przykład uznania suwerenności Serbii, Czarnogóry i Rumunii w 1878 roku. Po drugie, traktat jest konieczny, by zapewnić mieszkańcom *ochronę konieczną, bez względu na zmiany, które mogłyby zajść w wewnętrznym ustroju państwa polskiego*. Po trzecie, powierzenie Lidze Narodów zagwarantowania przestrzegania przez Polskę postanowień traktatu dodatkowego ma przesądzić, że *Polska pod żadnym względem nie będzie się znajdować pod kuratelą Mocarstw sygnatariuszy Traktatu*. Po czwarte, fakt przyjęcia silnych gwarancji odpowiedniego traktowania mniejszości *ułatwi niezawodnie w praktyce przez wszystkich pożądane pojednanie i w rzeczywistości uniknie się konieczności osiągnięcia tego siłą*.

Traktat o mniejszościach zawiera następujące grupy przepisów: art. 1 i 2 to postanowienia ogólne, art. 3–6 dotyczą obywatelstwa i opcji, art. 7 i 8 stanowią, że nie będzie się robiło różnicy między obywatelami ze względu na ich rasę, etniczność, język lub religię. Artykuł 9 dotyczy szkolnictwa żydowskiego, zaś art. 11 prawa Żydów do świętowania szabatu⁹, wreszcie art. 12 oddanie tych praw pod gwarancję Ligi Narodów

---

⁸ Tekst pisma cyt. za: Dr Zaleski Władysław Józef, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932, s. 117–122, gdzie list jest zamieszczony w całości.

⁹ G. Clemenceau czyni w tym miejscu swego pisma (patrz przypis 4) następujące zastrzeżenie: *Wiadomości, jakie posiadają Główne Mocarstwa Sprzymierzone i Stowarzyszone o stosunkach panujących między Żydami a innymi obywatelami polskimi, doprowadziły je do wniosku, że wobec rozwoju historycznego kwestii żydowskiej i wielkiej niechęci, jaka ona wywołuje, należy zapewnić specjalną opiekę Żydom w Polsce. Postanowienia te zostały zredukowane do minimum tego, co wydaje się konieczne w obecnych okolicznościach a mianowicie: zachowanie szkół żydowskich i ochrona Żydów w zachowywaniu ich szabasu. Wierzymy, że postanowienia te nie będą przeszkodą do jedności politycznej Polski. Nie stanowią one uznania Żydów, jako takich, za odrębną zbiorowość*

oraz prawo oddania sporu wynikającego z traktatu pod jurysdykcję Stałego Trybunału Sprawiedliwości.

Do końca 1920 roku Mocarstwa Sprzymierzone zawarły traktaty dotyczące mniejszości z Czechosłowacją (10 września 1919 r.), Jugosławią (10 września 1919 r.), z Rumunią (9 grudnia 1919 r.), z Grecją (10 sierpnia 1920 r.). Postanowienia dotyczące mniejszości zawarte były również w traktatach pokojowych: z Austrią (10 września 1919 r.), z Węgrami (4 czerwca 1920 r.), z Bułgarią (27 listopada 1919 r.), z Turcją (23 lipca 1923 r.). Specjalną deklarację dotyczącą mniejszości złożyła Albania (2 października 1921 r.), Finlandia w zakresie traktowania ludności Wysp Alandzkich (27 czerwca 1921 r.), Estonia (17 września 1923 r.), Łotwa (28 lipca 1923 r.), Litwa (12 maja 1922 r., przyjęta do wiadomości przez Sejm litewski 4 grudnia 1932 r.).

Niemcy przedstawiły uwagi do warunków pokoju w dniu 29 maja 1919 r., sugerujące niedostateczność ochrony mniejszości niemieckiej. Domagały się zapewnienia ochrony tych mniejszości niemieckich, które przez odstąpienie dostają się pod obcą zwierzchność państwową, w samym traktacie pokojowym. Dalej uznawały, że *Mniejszościom tym należy umożliwić pielęgnowania swej niemczyzny (deutsche Art), specjalnie przez zapewnienie prawa utrzymywania i uczęszczania do niemieckich szkół i kościołów oraz wydawania niemieckich pism. Byłoby pożądanę, by idąc jeszcze dalej, została stworzona autonomia kulturalna na podstawie katastrów narodowych*¹⁰.

Mocarstwa sprzymierzone odpowiedziały na te uwagi w formie ultimatum w dniu 16 czerwca 1919, nie wspominając o autonomii kulturalnej, natomiast przyjmując niemiecką deklarację, że *Rzecz niemiecka jest*

---

polityczną w państwie polskim. Żydzi natomiast konkretyzowali swe żądania najpierw w manifestie kopenhaskim z 25 października 1918 r., następnie w grudniu 1918 r. podczas Kongresu Syjonistycznego w Filadelfii, który reprezentował około 3 mln Żydów, wreszcie żądania te popierał po ukończeniu wojny Komitet Delegacji Żydowskich przy Konferencji Pokojowej w Paryżu. Zgłaszano żądania: 1) utworzenia siedziby narodowej w Palestynie, 2) pełnego i faktycznego równouprawnienia we wszystkich krajach, 3) udzielenia autonomii narodowej w dziedzinie kulturalnej, socjalnej i politycznej ludności żydowskiej w krajach masowego osiedlenia oraz w innych krajach w miarę żądania ludności. Zob. Zaleski Władysław Józef, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932, s. 24.

¹⁰ Zob. Zaleski Władysław Józef, *Międzynarodowa...*, s. 116.

*zdecydowana traktować obce mniejszości na swoim terytorium zgodnie z tymi samymi zasadami*¹¹.

Traktat w art. 1 zobowiązał Polskę do uznania zawartych w nim regulacji za zasadnicze, czyli nadania im rangi konstytucyjnej. Znalazły się one następnie w konstytucji marcowej¹² w artykułach 95, 96, 109, 110, 111 i 115.

W traktacie o mniejszościach nie wspomina się o prawach innych mniejszości niż niemiecka i żydowska, nie było jednak wątpliwości, że odnosił się do wszystkich mniejszości narodowych (etnicznych), rasowych, językowych i religijnych zamieszkałych na terytorium państwa polskiego, jednak dla Niemców wprowadzono w samym traktacie wersalskim prawa zależne od czasu zamieszkiwania na tych terenach oraz prawo do opcji.

Polityczne pojęcie mniejszości po I wojnie światowej

Na początku XX wieku pojęcie narodu, a zatem również pojęcie mniejszości narodowej nie były jeszcze ugruntowane. Na tle postanowień traktatów kończących Wielką Wojnę historyczne rozumienie tego pojęcia przedstawia B. Bouffał¹³ we wstępie do swej pracy poświęconej ochronie mniejszości pod rządami tych traktatów. Przyjmuje, że pojęcie mniejszości używane jest w tych traktatach jako określenie *skupienia ludności, obcego mową, pochodzeniem i wyznaniem względem jednolitej masy załudnienia, a pragnącego i nadal pozostać względem niej obcym*¹⁴. Uznaje też, opierając się na doktrynie Wilsona o samostanowieniu narodów i bazującym na niej system wersalski, że *państwo jest niczym innym, jak tylko przrzućmaczonym na język prawniczy pojęciem narodu*¹⁵.

Takie założenie, za tezami prezydenta Wilsona, przyjęła konferencja pokojowa w Paryżu, utożsamiając państwo ze zorganizowanym narodem. Przy takim założeniu nastąpiło odejście od doktryny, że przynależność państwowa jest najściślej powiązana z terytorium, a każda zmiana przynależności pewnej części terytorium państwowego pociąga za sobą z mocy

---

¹¹ Tamże, s. 117.

¹² Konstytucja RP z dnia 17 marca 1921, Dz. U. z 1921 r., nr 44, poz. 267.

¹³ Bouffał Bronisław, *Ochrona mniejszości w prawie narodów*, Warszawa 1928, s. XVI i nast. oraz 35–37.

¹⁴ Tamże, s. XVII.

¹⁵ Tamże, s. 1.

samego prawa zmianę przynależności wszystkich mieszkańców tej ziemi bez wyjątków. Konferencja pokojowa w 1919 roku przyjęła, że zmiana taka jest możliwa w zasadzie tylko wówczas, jeżeli większość ludności zamieszkałej na określonym terenie pod względem rasy i języka należy do narodowości państwa, do którego ma być przyłączona. W takim przypadku pozostałej części ludności pozwala się zatrzymać dawną przynależność państwową. Przyjęła też zasadę, że im ściślej przysze granice państwowe będą odpowiadały granicom etnograficznym, tym szanse utrzymania długotrwałego przyszłego pokoju będą lepsze¹⁶.

Oczywiście zmiana mapy Europy, dokonana przez traktat wersalski, nie była możliwa bez naruszenia zasady: jedno państwo – jeden naród. Powstały państwa z mniejszościami religijnymi, np. Jugosławia z mniejszością muzułmańską, czy Turcja z mniejszością niemuzułmańską; z mniejszościami o charakterze etnicznym, np. Polska i zamieszkali na jej terytorium Ukraińcy czy Białorusini, różniący się także wyznawaną religią; mniejszości, które we współczesnej terminologii określilibyśmy jako narodowe, np. Niemcy zamieszkali na terenach przekazanych Polsce¹⁷; a na różnych terytoriach (także polskim) znaleźli się Żydzi, których głównym wyróżnikiem była religia i związana z nią odmienna obyczajowość.

Mniejszości w Polsce w momencie powstania Państwa

Stan ludnościowy Polski po zakończeniu Wielkiej Wojny próbuje się określać na podstawie dwóch kolejnych spisów ludności, przeprowadzonych w latach 1921 i 1931. Z pewnością ten pierwszy dał wyniki mniej wiarygodne ze względu na trwające jeszcze powojenne przemieszczania się ludności, a także słabą wciąż organizację aparatu urzędniczego, prowadzącego spis. Wyniki spisów nie różnią się istotnie między sobą. Spisy uwzględniały zarówno narodowość, jak wyznanie i opierały się na deklaracji osób spisywanych.

Spis przeprowadzony w 1921 roku dał następujący wynik¹⁸:

Narodowość polska	– 69%
Żydzi	– 8,6%

---

¹⁶ Tamże, s. 107.

¹⁷ K. Kierski określał takie mniejszości „narodowościowymi”, zob. Kierski Kazimierz, *Prawa mniejszości niemieckiej w Polsce*, Poznań 1923, s. 86.

¹⁸ Podane za: Tomaszewski Jerzy, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985, s. 50.

Narodowość ukraińska	– 13,9%
Narodowość białoruska	– 3,1%
Narodowość niemiecka	– 2,2%
Narodowość rosyjska	– 1,0% (około)
Inni	– 3,2% (około)

W liczbach bezwzględnych ludność polska liczyła 27 177 mln¹⁹ (co stanowiło 6 miejsce w Europie). Pod względem wyznawanej religii²⁰:

Kościół rzymskokatolicki	– 65%
Kościół grekokatolicki	– 10%
Cerkiew prawosławna	– 12%
Kościół ewangelickie	– 3%
Wyznanie mojżeszowe	– 9%
Inne lub bezwyznaniowi	– 2%

Mniejszość żydowska była typową mniejszością rozproszoną, osiadła na całym terytorium polskim, w przeważającej większości w miastach. Były przy tym niewielkie miasteczka, w których większość mieszkańców stanowili Żydzi (sztetl), np. Chmielnik. W dużych miastach odsetek ludności żydowskiej także często był istotny, np. w Warszawie było to około 10% ludności. Część żydowskich mieszkańców ziem polskich była przy tym w różnym stopniu zasymilowana, posługiwała się dobrze językiem polskim. Część mówiła w żargonie (jidysz) i nie utożsamiała się z kulturą polską, a językiem polskim władała bardzo słabo.

Mniejszość niemiecka zamieszkiwała w znacznej liczbie dawne terytorium pruskie, w dużo mniejszym stopniu teren zaboru austriackiego i Polskę Centralną. W postawach tej mniejszości wobec państwa były istotne różnice. Niemcy mieszkający w Polsce Centralnej deklarowali lojalność wobec państwa²¹. Stanowisko tej mniejszości zostało jednak póź-

---

¹⁹ Podane za: *Historia Polski w liczbach. T. I: Państwo i społeczeństwo*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2003; *Zarys historii Polski w liczbach*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2012.

²⁰ Podane za: Szczygielski Kazimierz, *Geografia mniejszości narodowych i etnicznych. Ujęcie ilościowe*, Opole 2006, s. 36.

²¹ Zob. Krasuski Jerzy, *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1932*, Poznań 1975, s. 176. Przytacza on treść oświadczenia złożonego 7 marca 1919 r. w imieniu Niemców łódzkich przez posła na Sejm RP Josepha Spickermanna, który powiedział m.in.: *Mienie i życie gotowi jesteśmy oddać, ażeby i z naszej strony przyczynić się do stworzenia silnej i potężnej Polski. Jednego tylko musimy żądać, aby nam pozostawiono w szkole, w domu i kościele nasz język rodowity, w którym porozumiewamy się od urodzenia, w którym także*

niej zdominowane przez Niemców zamieszkujących dawne tereny pruskie, niechętnych państwowości polskiej. Mniejszości ukraińska, białoruska i w mniejszym stopniu rosyjska mieszkaly na dawnym terytorium zaboru rosyjskiego. Przy tym głównie Białorusini nie mieli wykształconego poczucia narodowościowego i określali się niekiedy jako „tutejsi”, „Rusini”, „kresowi”.

Prawa mniejszości w Polsce

Traktat o mniejszościach w art. 1 zobowiązywał Polskę, by postanowienia zawarte w jego art. 2 do 8 były uznane za prawa zasadnicze tak, by żadna ustawa, żadne rozporządzenie ani żadna działalność urzędowa nie stała w sprzeczności lub w przeciwieństwie do tych postanowień, że żadna ustawa, żadne rozporządzenie ani też żadna działalność urzędowa nie będzie miała wbrew nim mocy. Oznaczało to tyle, że Polska powinna nadać tym przepisom rangę konstytucyjną. Tak też uczyniono. Konstytucja z dnia 17 marca 1921 ustanawiała równość obywateli wobec prawa (art. 95), a następnie poręczała w art. 109 prawa mniejszości, stanowiąc, że *Każdy obywatel ma prawo zachowania swej narodowości i pielęgnowania swojej mowy i właściwości narodowych. Osobne ustawy państwowe zabezpieczą mniejszościom w Państwie Polskim pełny i swobodny rozwój ich właściwości narodowościowych przy pomocy autonomicznych związków mniejszości o charakterze publiczno-prawnym w obrębie związków samorządu powszechnego. Państwo będzie miało w stosunku do ich działalności prawo kontroli oraz uzupełnienia w razie potrzeby ich środków finansowych.* Następnie do mniejszości odnosiły się wprost art. 110 Konstytucji: *Obywatele polscy, należący do mniejszości narodowościowych, wyznaniowych lub językowych, mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych, oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonywania przepisów swej religii* i art. 115: *Kościół mniejszości religijnych i inne prawnie uznane związki religijne rządzą się same własnymi ustawami, których uznania Państwo nie odmówi, o ile nie zawierają postanowień sprzecznych z prawem. Stosunek Państwa do tych kościołów*

---

chcemy umrzeć, bo nasza siła moralna związana jest z ziemią rodzinną takimi więzami, jak z językiem rodowitym, który uważamy za święty spadek po naszych ojcach i dziadach.

*i wyznań będzie ustalony w drodze ustawowej po porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami*²².

Jeszcze przed uchwaleniem Konstytucji marcowej 1921 r. podnoszono, że traktat zapewniał szczególnie mniejszości niemieckiej nadmiar praw, przede wszystkim w zakresie zachowania własności ziemskiej. Powoływano się tu na ustawę z dnia 14 lipca 1920 r. o przelaniu praw skarbowych państw niemieckich oraz praw członków niemieckich domów panujących na Skarb Państwa Polskiego²³, która była stosowana do kolonistów niemieckich osadzonych na ziemiach dawnego zaboru pruskiego, podobnie jak była stosowana do Polaków²⁴.

Obywatelom polskim należącym do mniejszości niemieckiej zapewniono również prawo używania języka niemieckiego w sądach. Na mocy rozporządzenia z dnia 15 grudnia 1919 r. o języku urzędowym w sądownictwie i notariacie w byłej dzielnicy pruskiej za język urzędowy uznano w zasadzie język polski (art. 1 rozporządzenia). Jednakże urzędnik sądowy lub notariusz niezdolny do spełniania czynności w języku polskim, mógł posługiwać się przy czynnościach urzędowych językiem niemieckim, a petentom wolno było zwracać się w tym języku do sądu i urzędników sądowych (art. 3 rozporządzenia)²⁵. Nieco później ogłoszono rozporządzenie z dnia 29 kwietnia 1920 r.²⁶, które stanowiło w art. 1: *Językiem urzędowym wszelkich władz, urzędów i korporacji administracyjnych na obszarach, które Polsce przypadły na mocy traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r. jest język polski.*

Zaś w art. 2: *O ile bieg spraw tego wymaga, wolno posługiwać się pomocniczo językiem niemieckim.* Dalej tenże art. 2 ustanawiał wymagania uzyskania zezwolenia na takie pomocnicze używanie języka niemieckiego. Praktyka dopuszczała jednak posługiwanie się językiem niemieckim w stosunkach urzędowych bez żadnych zezwoleń²⁷.

Art. 11 traktatu o mniejszościach odnosił się wprost do mniejszości żydowskiej i stanowił: *Żydzi nie będą przymuszani do wykonywania jakich-*

---

²² Prawo to uznawano za wykraczające poza zobowiązane traktatowe i dopuszczające przekraczającą zwykłą granicę swobodę działania niemieckich organizacji religijnych. Zob. Kierski Kazimierz, *Prawa...*, s. 30.

²³ Dz. Ust. 1920, nr 62, poz. 400.

²⁴ Kierski Kazimierz, *Prawa...*, s. 56–57.

²⁵ Tamże, s. 69.

²⁶ Dz. Urz. Ministerstwa b. dzielnicy pruskiej nr 18, s. 404.

²⁷ Kierski Kazimierz, *Prawa...*, s. 73 i nast.

kolwiek czynności, stanowiących pogwałcenie szabasu i nie powinni doznawać jakiegokolwiek umniejszenia swej zdolności prawnej, jeżeli odmówią stawienia się w sądzie lub wykonania czynności prawnych w dzień szabasu. Jednakże postanowienie niniejsze nie zwalnia Żydów od obowiązków, nałożonych na wszystkich obywateli polskich ze względu na konieczność służby wojskowej, obrony narodowej lub utrzymania porządku publicznego. (...)

Najlicniejsza mniejszość ukraińska, a także mniejszość białoruska nie podlegały żadnej specyficznej regulacji prawnej poza ogólnymi przepisami odnoszącymi się do wszystkich mniejszości. Być może przyczyny takiego stanu rzeczy należy upatrywać w tym, że centrum polskiej ułomnej państwowości znajdowało się w okresie zaborów w części Polski objętej zaborem rosyjskim, więc mieszkańcy Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej stanowili naturalną grupę obywateli przez długi czas bez aspiracji do własnej państwowości.

Mniejszości a wojna z bolszewikami

Armia nowo powstałej Rzeczypospolitej opierała się na żołnierzach i oficerach Legionów, utworzonych w 1914 r. jako pomocnicza siła armii austriackiej i rozwiązanych w 1918 r.²⁸

W jej skład wchodził też żołnierze korpusów polskich w Rosji²⁹, żołnierze Armii Wielkopolskiej, żołnierze z poboru³⁰ i ochotnicy³¹, zgłaszający się do wojska w obliczu zagrożenia bolszewickiego³². Wśród ochot-

---

²⁸ Legiony walczyły podczas Wielkiej Wojny jako część armii austrowęgierskiej w walkach z wojskami rosyjskimi. Zob. Wrzosek Mieczysław, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918*, Warszawa 1990.

²⁹ Zob. Bagiński Henryk, *Wojsko Polskie na Wschodzie: 1914–1920*, Wojskowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1921.

³⁰ Pobór nie dotyczył terenów, gdzie zamieszkiwały mniejszości narodowe: ukraińska, białoruska i niemiecka. Zob. Stawecki Piotr, *Wskrzeszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, 1986, s. 222–225.

³¹ W okresie od lipca do września 1920 r. zgłosiło się do armii ponad 105 000 ochotników. Zob. *Obrona państwa w 1920 r.*, red. Władysław Ścibor-Rylski, Warszawa 1923, s. 36.

³² Zob. Wyszczelski Lech, *Operacja Warszawska Sierpień 1920*, Warszawa 2005, s. 153 i nast. O składzie armii polskiej w 1920 r. zob. też obszerny artykuł Piotra Stawecckiego, *Wojsko Polskie i społeczeństwo w latach 1919–1920 w świetle raportów i komunikatów naczelnych władz wojskowych*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2012, nr 13 (64) / 4 (242), s. 7–28.

ników była niewielka liczba Żydów³³, procentowo stanowili nie więcej niż 3% ochotników. Żydzi pozostający pod wpływem partii socjalistycznych (przede wszystkim Bund i Poalej-Syjon) sympatyzowali z Armią Czerwoną, ortodoksi zaś i część mieszczaństwa żydowskiego nawoływali do *spełnienia obowiązku obywatelskiego wobec kraju ojczystego i do złożenia ofiar z krwi i mienia*³⁴. Wojna z agresją bolszewicką była sprawą polską. Mniejszości nie chciano w nią angażować, co było widoczne już na etapie organizowania poboru, ani też obywatele należący do mniejszości nie przejawiali zainteresowania sprawą walki z bolszewikami. Wojna z bolszewikami postrzegana była jako sprawa polska, nie w sensie państwowym, lecz narodowym. Sprawą narodową był polski interes oparcia się przede wszystkim agresji, która mogła zmieść nowo powstałe państwo, ale również ideologii bolszewickiej, która była Polakom obca. Ideologia ta nie wydawała się obca mniejszościom narodowym, przede wszystkim ukraińskiej i żydowskiej.

Armia nie miała zaufania do żołnierzy należących do mniejszości, szczególnie w początkowym okresie odrodzonej państwowości polskiej³⁵. Już problem integracji żołnierzy i oficerów polskich, pochodzących z różnych formacji wojskowych państw zaborczych, był dostatecznie istotny, żeby na wczesnym etapie odrodzonej państwowości nie dopuszczać do wojska obywateli należących do mniejszości, których lojalności wobec państwa nie można było być pewnym. Szczególnie lojalność dotycząca sprawy narodowej, polskiej, stała pod znakiem zapytania. Pytanie, na ile te obawy i wątpliwości były uzasadnione ówczesnym zachowaniem się mniejszości. Powstała w grudniu 1918 roku, z połączenia SDKPiL oraz PPS-Lewicy, Komunistyczna Partia Robotnicza Polski, została zdelegalizowana już w 1919 r. Nie zaprzestała jednak działalności w podziemiu. Jako kontynuacja SDKPiL nie była zainteresowana w powstaniu niepodległego państwa polskiego. Uważano,

---

³³ Zob. Szczepański Janusz, *Spoleczeństwo polskie w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa–Pułtusk 2000, s. 246 i nast.

³⁴ Stawecki Piotr, *Wojsko Polskie i społeczeństwo...*, s. 13.

³⁵ Od 1922 r. wprowadzono obowiązek składania przez dowódców wszystkich formacji wojskowych kwartalnych sprawozdań narodowościowych, które miały pozwolić na prognozowanie nastrojów mniejszości. System ten działał do lat trzydziestych XX w. Zob. Siwiec-Celebon Michał, *Kilka uwag na temat miejsca 12 Pułku Piechoty Ziemi Wadonickiej w systemie polityki narodowościowej w armii II RP. Vadoviana*, „Przegląd historyczno-kulturalny”, 2014, nr 17, s. 107.

że jej działalność finansuje Związek Radziecki, któremu jawnie politycznie sprzyjała. Na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej działała od 1917 r. partia pod nazwą Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada, która wyraźnie opowiadała się za niezależnością Białorusi zarówno od ZSRR, jak od Polski³⁶. Także przedstawiciele mniejszości ukraińskiej liczyli na powstanie niezależnej Ukrainy, czemu mógł sprzyjać konflikt polsko-bolszewicki.

Mniejszość żydowska, rozproszona na całym terytorium polskim, szczególnie liczna jednak na Kresach Wschodnich ze względu na uprzednie działania władzy carskiej, zabraniającej Żydom mieszkania w wielu miejscach cesarstwa, ale pozwalając osiedlanie się w Kraju Nadwiślańskim, dzieliła się na dwie grupy. Bogatsze mieszczaństwo żydowskie wydawało się sprzyjać asymilacji, biedota pozostawała pod wpływem bolszewickim³⁷. Żydzi, szczególnie we wschodniej Polsce niekiedy jawnie sprzyjali bolszewikom. Istnieją przekazy, że ludność żydowska witała Armię Czerwoną w Białymstoku, Hrubieszowie i innych miasteczkach tego regionu. Demonstracyjne sprzyjanie bolszewikom miało miejsce w Białymstoku już w maju 1920 r., później podobną aktywność odnotowywano w Łomży i Siedlcach³⁸.

Wobec takich wydarzeń trudno się dziwić, że władze polskie nie miały zaufania do lojalności obywateli należących do tej mniejszości, a w sytuacji wojennej czuły się zmuszone do podjęcia kroków zapobiegających dywersji.

Najbardziej jaskrawym przejawem obawy o lojalność mniejszości podczas wojny polsko-bolszewickiej był obóz w Jabłonnej. Miało on charakter internowania, chociaż nadano mu pozór obozu ćwiczebnego. T. Gąsowski pisze tak: *Wreszcie w przelomowym okresie wojny żydowska młodzież i inteligencja wstępująca do Armii Ochotniczej została w pierw-*

---

³⁶ Zob. np. Bergmanowa Aleksandra, *Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada*, „Z Pola Walki”, 1962, nr 3 (19), s. 83 i nast. Główni działacze Hromady zostali skazani w 1929 roku przez sąd polski na kary więzienia za spisek mający na celu oderwanie ziemi białoruskiej od Polski.

³⁷ Szczepański Janusz, *Wojna 1920 na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995, s. 102 i nast.

³⁸ Zob. Szczepański Janusz, *Spółczesność Białostoczczyzny wobec wojny polsko-rosyjskiej 1920*, „Białostoczczyzna”, 1/1993, nr 29, s. 35 i nast. Także Goclon Jacek Arkadiusz, *W obronie Europy. Wojna z bolszewicką Rosją w 1920 roku*, Toruń 2006, s. 132 i nast.

szych dniach sierpnia rozkazem gubernatora wojskowego Warszawy gen. F. Latinika wydzielona z macierzystych oddziałów i w liczbie kilku tysięcy internowana w ćwiczebnym obozie w Jabłonnie na kilka tygodni³⁹. Obóz założono w czasie bitwy warszawskiej (16 sierpnia 1920 r.) w dawnych carskich koszarach na podstawie poufnego rozkazu ministra spraw wojskowych K. Sosnkowskiego i umieszczono w nim kilka tysięcy Żydów (podawane w różnych źródłach liczby wahają się od kilku do 17 000): poborowych, ochotników oraz żołnierzy i oficerów wycofanych z frontu⁴⁰. Przeciwno tej decyzji zgłaszano protesty zarówno w kraju, jak za granicą. Obóz zlikwidowano po 25 dniach, gdy wojna była już rozstrzygnięta na korzyść Polski.

Zakończenie

Można uznać, że mniejszości mieszkające na terytorium nowego państwa polskiego nie odegrały w okresie wojny polsko-bolszewickiej istotnej roli ani negatywnej, ani pozytywnej w rozstrzygnięciu konfliktu na korzyść Polski. Obawy o lojalność mniejszości żydowskiej w kluczowym momencie wojny dziś wydają się raczej przesadne. Była to mniejszość rozproszona, podzielona w swoich sympatiach politycznych. Obóz internowania w Jabłonnie jest dziś sprawą dla Polaków wstydliwą, zapewne dlatego budzi niewielkie zainteresowania historyków. Analizując jego genezę, trzeba by wrócić do mających miejsce w tymże czasie w Polsce pogromów żydowskich⁴¹, których występowanie miało zapewne wpływ na decyzje wojskowe i obawę o nielojalność mniejszości, o której części ugruntowane było w ówczesnej Polsce przekonanie co do komunistycznych sympatii.

---

³⁹ Zob. Gąsowski Tomasz, *Żydzi w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej: czas pokoju i wojny*, [w:] *Konferencja. Udział mniejszości Narodowych w różnych formacjach wojskowych w czasie kampanii wrześniowej 1939 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009.

⁴⁰ Więcej o genezie tego obozu i jego charakterze zob. *Żydzi wobec wojny polsko-bolszewickiej*. Rozmowa z prof. Tomaszem Gąsowskim na stronie internetowej sierpien1920.pl [dost.: 16.06.2020].

⁴¹ Listopad 1918 w Kielcach, listopad 1918 we Lwowie, Zob. Jastrząb Łukasz, *Raporty o antysemitycznych wystąpieniach w Polsce po I wojnie światowej*, Biblioteka kórnicka wbc.poznan.pl [dost.: 16.06.2020] oraz Urynowicz Marcin, *Raport Henry'ego Morgenthau. Przemoc antyżydowska podczas wojny z Rosją bolszewicką*, dokumenty IPN polska1918-89.pl [dost.: 16.06.2020].

Bibliografia

- Bagiński Henryk, *Wojsko Polskie na Wschodzie: 1914–1920*, Wojskowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1921.
- Bergmanowa Aleksandra, *Białoruska Włociańsko-Robotnicza Hromada*, „Z Pola Walki”, 1962, nr 3 (19).
- Bouffał Bronisław, *Ochrona mniejszości w prawie narodów*, Warszawa 1928.
- Gąsowski Tomasz, *Żydzi w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej: czas pokoju i wojny*, [w:] *Konferencja. Udział mniejszości narodowych w różnych formacjach wojskowych w czasie kampanii wrześniowej 1939 r.*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009.
- Historia Polski w liczbach. T. I: Państwo i społeczeństwo*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2003.
- Goclon Jacek Arkadiusz, *W obronie Europy. Wojna z bolszewicką Rosją w 1920 roku*, Toruń 2006.
- Jastrząb Łukasz, *Raporty o antysemickich wystąpieniach w Polsce po I wojnie światowej*, Biblioteka kórnicka wbc.poznan.pl [dost.: 16.06.2020].
- Kierski Kazimierz, *Prawa mniejszości niemieckiej w Polsce*, Poznań 1923.
- Krasuski Jerzy, *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1932*, Poznań 1975.
- Obrona państwa w 1920 r.*, red. Władysław Ścibor-Rylski, Warszawa 1923.
- Podstawy wolności amerykańskiej. Mowy i dokumenty*, wydane nakładem Biura Informacji Wojennych Stanów Zjednoczonych, 1944.
- Siwiec-Celebon Michał, *Kilka uwag na temat miejsca 12 Pułku Piechoty Ziemi Wawodzieckiej w systemie polityki narodowościowej w armii II RP. Vadoviana*, „Przegląd historyczno-kulturalny”, 2014, nr 17.
- Stawecki Piotr, *Wskrzeszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918 i 1919*, „Studia i materiały do historii wojskowości”, 1986.
- Stawecki Piotr, *Wojsko Polskie i społeczeństwo w latach 1919–1920 w świetle raportów i komunikatów naczelnich władz wojskowych*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2012, nr 13 (64) / 4 (242).
- Szczepański Janusz, *Wojna 1920 na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa–Pułtusk 1995.
- Szczepański Janusz, *Spółeczeństwo polskie w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku*, Warszawa–Pułtusk 2000.
- Szczepański Janusz, *Spółeczeństwo Białostoczczyzny wobec wojny polsko-sowieckiej 1920*, „Białostoczczyzna”, 1/1993, nr 29.
- Szczygielski Kazimierz, *Geografia mniejszości narodowych i etnicznych. Ujęcie ilościowe*, Opole 2006.
- Tomaszewski Jerzy, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985.
- Urynowicz Marcin, *Raport Henry’ego Morgenthau. Przemoc antyżydowska podczas wojny z Rosją bolszewicką*, dokumenty IPN polska1918-89.pl [dost.: 16.06.2020].
- Wrzosek Mieczysław, *Polski czyn zbrojny podczas pierwszej wojny światowej 1914–1918*, Warszawa 1990.
- Wyszczelski Lech, *Operacja Warszawska Sierpień 1920*, Warszawa 2005.
- Zaleski Władysław Józef, *Międzynarodowa ochrona mniejszości*, Warszawa 1932.
- Zarys historii Polski w liczbach*, Wydawnictwo Głównego Urzędu Statystycznego, Warszawa 2012.

National Minorities in Poland and the War with the Bolsheviks in 1920

Summary

The purpose of the text is to analyze the situation of minorities in the emerging independence of Poland during the Polish-Bolshevik war. This topic was considered as this situation was analyzed and perceived by people dealing with minority issues. Complementary contemporary views have been recalled showing clear differences in legal regulations. The content also discusses the national situation of Poland in 1920 in the context of assessing the existence of the most important minority rights and the functioning of various minorities in the face of threats from the Bolsheviks and the fight for Poland's international position in shaping a new Europe.

Keywords: war, minority situation, attitudes towards minorities, international position

Tautinės mažumos Lenkijoje ir 1920 metų karas su bolševikais

Santrauka

Straipsnio tikslas yra tautinių mažumų padėties lenkų-bolševikų karo metu besikuriančioje nepriklausomoje Lenkijoje analizė. Ši tema nagrinėjama iš tiriamos situacijos ir mažumų tematika užsiimančių tyrėjų perspektyvos. Papildomai minimos šių dienų pažiūros, iškeliančios aikštėn anų metų teisinio reguliavimo skirtumus. Straipsnyje taip pat aptariama Lenkijos tarptautinė padėtis 1920 m. svarbiausių mažumų teisių įvertinimo ir įvairių mažumų funkcionavimo bolševikų grėsmių akivaizdoje bei kovos dėl Lenkijos pozicijos tarptautinėje arenoje formuojant naująją Europą kontekstuose.

Raktažodžiai: karas, mažumų padėtis, požiūris mažumų atžvilgiu, vieta tarptautinėje arenoje

Mniejszości narodowe w Polsce a wojna z bolszewikami w 1920 roku

Streszczenie

Celem tekstu jest analiza sytuacji mniejszości w powstającej niepodległej Polsce w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Tematyka ta została podjęta z perspektywy sytuacji analizowanej i postrzeganej przez osoby zajmujące się problematyką mniejszości. Uzupełniającą przywołane zostały współczesne poglądy, aby pokazać wyraźne różnice w regulacjach prawnych. W treści omawiamy także sytuację narodową Polski w 1920 roku w kontekście oceny istnienia najważniejszych praw mniejszości oraz funkcjonowania różnych mniejszości w obliczu zagrożeń ze strony bolszewików i walki o międzynarodową pozycję Polski w kształtowaniu nowej Europy.

Słowa kluczowe: wojna, sytuacja mniejszości, postawy wobec mniejszości, pozycja międzynarodowa